

Konfliktusra determinálva Mindszenty József és Nagy Töhötöm kapcsolata

„A bíboros pörének már nem voltam közvetlen szemtanúja, és mégis lehettem volna koronatanúja.”¹

Nagy Töhötöm² és Mindszenty József élete két ponton érintette egymást: először 1945/46-ban, másodszer 1966 után. Kapcsolatuk azonban mindenkor aszimmetrikusnak volt mondható. Míg 1945-ben a fiatal jezsuita a frissen kinevezett hercegprímás figyelmének is csupán a perifériáján foglalt helyet – elegendőt azonban ahhoz, hogy Nagy életében meghatározó szerepet töltsön be –, addig Nagy 1966-os ügynöki beszervezése,³ s főként 1968-as hazatelepülése után nincs nyoma annak, hogy Mindszenty tudomást szerzett volna Nagy Töhötöm újrafelbukkanásáról. A szerep, amelyet Nagy ekkortól játszott, egyoldalú volt: Mindszenty vonatkozásában – mint ezt részleteiben is látni fogjuk – az állambiztonság dezinformáló propagandájában vett részt.⁴

A bíboroshoz való csupán érintőleges kapcsolata dacára megnyilatkozásaiban Nagy mégis egyenesen koronatanúnak láttatta magát. Ezt részben az a megfelelési kényszer magyarázza, amely az állambiztonsági szervekkel való kapcsolattartás során a különböző státusú együttműködők esetében gyakran kialakul. Nagy a belügyi szervekkel való együttműködésbe bourdieu-i értelemben vett inkorporált kulturális tőkeként vitte be szerzetesi pályafutása során kialakult kapcsolatrendszerét, egyházi ügyekben való jártasságát és ismeretségi körét, így Mindszenty bíborossal való kapcsolatát is.⁵ A bomlasztó tevékenységre foglalkoztatni kívánt Nagy⁶ beszervezési javaslatában sok egyéb szempont mellett külön hangsúlyt kapott Mindszenty bíboroshoz való viszonya: a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című 1965-ben, a szerző saját kiadásában megjelent könyvére utalva külön kiemelik, hogy abban „nagy szerepet kap Mindszentynek, mint a Habsburg restauráció hívének és mindenfajta társadalmi haladás ellenségének éles kritikája”.⁷ Nagy Mindszenty-ellenessége tehát jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy személye felértékelődjön az állambiztonság szemében, s ezért ezt a kapcsolatot mindvégig kiemelten kezelte és hangsúlyozta is.⁸

Nagy koronatanúként való öndefiníciója mögött azonban nem csupán a szervek elvárásainak való megfelelési kényszer állt. Személyes traumája is ott húzódott a háttérben, amely paradox módon hozzájárult ahhoz, hogy saját jelentőségét Mindszentyvel kapcsolatban túlértékelje.⁹ A KALOT-ban játszott meghatározó szerepe,¹⁰ 1944-es átszökése a fronton¹¹ és 1945/46-os római útjai joggal erősítették benne a „történelmi szereplő” énképét. Mindszentyvel való konfliktusa azonban tovább erősítette ezt benne akkor is, amikor a bíboros életét már csupán a mellékszereplő perspektívájából látta.

Nagy Töhötöm római útjai:12

	indulás	érkezés	útvonal, útirány	Egyéb információ
1.	1945. április 9.		Bukaresten keresztül Rómába, de a háború vége miatt előbb vissza Budapestre és onnan tovább	„Emilio Faber” álnéven szökik
	1945. április 30.	1945. július 12.	Budapest–Róma	„Emilio Faber” álnéven szökik
	1945. augusztus 24.	1945. szeptember 3.	Róma–Budapest	Mindszenty kinevezési okmányának hazahozatala
2.	1945. szeptember 25.	1945. október 11.	Budapest–Róma	
	1945. november 22.	1945. december 5.	Róma–Budapest	OSS-támogatással, „Paul Ormay” álnéven ¹³
3.	1946. február 18.	1946. március 3.	Budapest–Róma	Bécstől OSS-támogatással érkezik, „Irving Smith” álnéven ¹⁴
	1946. május 8.	1946. május 16.	Róma–Budapest	
4.	1946. június 5.	1946. július 20.	Budapest–Róma	
	1946. augusztus 7.	1947. augusztus 10.	Róma–Budapest	OSS-támogatással, „Klein” álnéven
5.	1946. október 24.	1946. november 5.	Budapest–Róma	

Mindszenty azonban Nagy életének egyik kulcsszereplőjévé vált, 1946 végén ugyanis aktívan közreműködött abban, hogy Nagyt Borbély István provinciális Magyarországról Rómába küldje,¹⁵ majd a jezsuita rend generálisa onnan Dél-Amerikába helyezze, s így közvetve hozzájárult ahhoz, hogy Nagynak el kellett hagynia hazáját, majd elhagyta a jezsuita rendet is.¹⁶

Az áthelyezés hátterében a Mindszenty-ügyben 1948 decemberében kihallgatott Vid József SJ megfogalmazása szerint az állt, hogy „a hercegprímás kívánsága az, hogy a két személy [Nagy Töhötöm és Jánosi József¹⁷] ne jöhessen vissza Magyarországra, mert tróntörést követtek el az egyház politikájában. Ez valójában azt jelenti – magyarázza kihallgatóinak páter Vid –, hogy meg akartak egyezni a demokratikus kormányzattal és ilyen irányú tevékenységet folytattak.”¹⁸

A páter Vid vallomásában tett állítás a jezsuita renden belül köztudott információ volt, és arra is pontosan hívja fel a figyelmet, hogy Nagy Töhötöm ügyét ekkor még nem lehetett elválasztani azoknak a jezsuitáknak a történetétől, akikkel a legközvetlenebb kapcsolatban állt. Mindszenty ugyanis – primási kinevezése után nem sokkal – nem speciálisan Nagy Töhötömmel, hanem jezsuiták egy bizonyos körével (is) konfliktusba került, akik közé, mint legfiatalabb és legagilisabb tag, Nagy is tartozott. Noha személyisége átszínezte tetteit, Nagy Töhötöm kezdetben mégsem egyéni aktora volt a történeteknek, hanem Mindszentyhez való viszonyát és egyházpolitikai szereplését alapvetően az határozta meg, hogy az általa, valamint Kerkai Jenő, Mócsy Imre¹⁹ és Jánosi József által alkotott jezsuita belső kör legaktívabb tagjaként küldetést, feladatot, futárszolgálatot vállalt magára.

Ez a csoport 1945 és 1948 között abban a reményben tevékenykedett, hogy a magyar katolikus egyház, benne a jezsuita rendtartomány, katolikus szervezetek és közösségek, továbbá a magyar katolikus politikai képviselő – egy modern keresztény párt – háború utáni zavartalan működését sikerül biztosítani. Az említett jezsuitákon kívül lazább vagy szorosabb szálon idevonható néhány katolikus politikusnak, elsősorban az ekkor formálódó új kereszténydemokrata párt, a Demokrata Néppárt vezetőjének, Barankovics Istvánnak, valamint a magyar katolikus püspöki kar legrugalmasabb tagjainak, Bánáss Lászlónak²⁰ és Czapik Gyulának²¹ az egyházpolitikában játszott tevékenysége, amelyet a kialakuló új hatalommal való együttélés lehetőségének, a *modus vivendi* kimunkálásának szándéka hívott létre, s amely a bíboros által képviselt intranzigens magatartás mellett, de a katolikus törekvések feladása nélkül keresett kompromisszumokat.²² A katolikus egyházon belül egyidejűleg több elképzelés élt együtt arról, hogy vajon csak az ellenállás-e az egyetlen járható út, amelyet Mindszenty hercegprímás képviselt, vagy törekedni kell az együttműködés legalábbis részleges szándéka szerint arra, hogy csökkentsék a katolikus egyház működésére leselkedő veszélyt.²³ A *modus vivendi* keresése ez utóbbi alternatívák közé tartozott, és valahol az együttműködés és a nyílt ellenállás közé helyezhető el. S bár az egyházpolitikának ez a vonulata nem irányult a hercegprímás ellen, ő mégis annak vélte.²⁴

Mindszenty *Emlékirataiban* nem nevesíti ugyan, hogy pontosan kikre gondol, amikor XII. Piusz pápával való 1946. februári találkozására visszaemlékezve a következőképpen fogalmaz: „[Piusz] haláláig mellettem állt és megghiúsított minden alattomos mesterkedést, intrikát és cselvetést, amelynek akár a bolsevisták, akár a szolgálatukba fogadott »haladó« katolikusok voltak a kezdeményezői.”²⁵ Ebbe – a körülírás alapján – azonban Nagy Töhötöm személye is beleérthető.²⁶

Ha a bíboros név szerint nem emelte is ki őt, naplóbejegyzései és Kerkai Jenőhöz írt levelei mindazonáltal nem hagynak kétséget afelől, hogy Nagy Töhötöm életének valóban az eltávolítása volt egyik legnagyobb fordulópontja, amelyet akkor kétségbeesetten élete derékba törésének érzett. 1946 novemberében több levélben számolt be Kerkai Jenőnek Dél-Amerikába történő áthelyezéséről. Végül, Rómából írt utolsó levelében így ír: „Kedves Atyám! Ügyemet elintézték. Lefejeztek és a fejemet elküldték a Hercegprímás úrnak engesztelésül. Őeminenciája elégedett lesz. Én szereztem neki Esztergomban egy hercegprímási széket a megtisztelés bíborával, ő hálából szerzett nekem Uruguayban egy kis állást a megszegyenítés pírjával. Haragudni sem lehet rá, mert nem tudja, mit csinál. Most elhagyom kis országunkat és a jelenlegi dispoziციóm szerint többet vissza sem jövök.”²⁷

Már itt tetten érhető az a Nagynak később sokszor, sok helyütt megismételt állítása, miszerint ő „szerezte” Mindszentynek a hercegprímási széket. Nagy 1945. nyári római útja alkalmával valóban ajánlotta lehetséges prímásként Mindszentyt XII. Piusznak,²⁸ a kinevezésről szóló levelet valóban ő hozta haza szeptember elején, és nincs okunk kételkedni abban sem, hogy Mindszenty valóban járt nála ezekben a napokban, ahogyan minderről írásaiban²⁹ és a vele 1978-ban készített filmben is beszél.³⁰ Egy történelmi szereplő azonban szükségképpen csupán részismeretekkel rendelkezik, mivel saját kora minden érdemi történésére nincs rálátása, s ez igaz Nagy Töhötömrre is: vélhetően nem követte nyomon a kézbesítés tényleges lezajlását, nem tudott mások szerepéről, s így mindvégig megmaradt saját szerepe döntő jelentőségének hangoztatása mellett.³¹ Ehhez híven közli egyrészt, hogy a Mindszenty kinevezéséről szóló levelet Kerkainak adta át, mivel „úgy határoztunk, hogy Mindszentynek P. Kerkai viszi el a kinevezési okmányt, mert ő volt a középiskolában tanítványa...”³² Másrészt saját helyzetére utalva elmondja, hogy ezekben a napokban biztonsági okokból nem a jezsuita rendházban lakott; valószínűleg emiatt sem értesült arról, hogy Grósz érseknél szeptember 5-én „estefelé megjelent Szőlgyémi budapesti Karitásztitkár, és egy szabályszerűen lepecsételt levelet adott azzal, hogy Witz érseki helytartó küldi. [...] a levél tartalma Mindszenty veszprémi püspök esztergomi érseki kinevezése volt...”³³ Nagynak ezzel szemben – saját római,

Mindszenty kinevezését szorgalmazó akciója és a levél Kerkainak való továbbítása mellett – csak Mindszenty nála tett látogatása maradt meg emlékezetében. Elmondása szerint 1945. szeptember 11-én titkos tartózkodási helyén, a budapesti Bokréta utcában felkereste őt Mindszenty, aki kétségeit is feltárta Nagynak a prímási kinevezés elfogadásával kapcsolatban, de ugyanakkor „felsorolta érveit, miért fogadja el a prímásságot, és kimondotta az »affirmative« szót látható megindultsággal”.³⁴ A kifejezetten Mindszentyvel foglalkozó *Korfordulón* című munkájában Nagy akkori érzéseit reflektálva azonban már továbbfűzi a történetet: „Ezek a körülmények és az a szerény mondat, hogy már én is láthatom, hogy ő mennyire megjavult az utóbbi időkben, feltámasztották bennem azt az érzést, hogy ő elfogadott engem többnek, mint egyszerű levélátadóknak.”³⁵

Miközben tehát Mindszenty prímási kinevezésének történeti rekonstrukciója Nagy Töhötöm szerepét a maga helyén – kortanúként – elismeri és nyugtázza,³⁶ fenntartható az az állítás, hogy Nagy, vélhetően kettejük későbbi konfliktusa miatt is, saját szerepét megnyilatkozásaiban mégiscsak eltúlozza: magát így áldozatként tudta aposztrofálni, később pedig profitálni tudott „történelmi” szerepvállalásából. Nagy ugyanis azzal a várakozással tért haza Rómából Mindszenty kinevezésével, hogy neki és Kerkainak bizalmi szerepe lehet az új prímás mellett³⁷ – ez főként a KALOT háború utáni sorsa miatt lehetett volna fontos –, s mint láttuk, Mindszenty nála tett látogatása megerősítette benne ezt a várakozást. Kezdeti lelkesedése azonban hamar visszájára fordult, és Dél-Amerikába helyezése azt is eredményezte, hogy Nagy személye ellen irányuló célirányos folyamatként ábrázolhatta az epizódot, és én-elbeszélésében „áldozattörténetként” tulajdoníthatott annak értelmet: minél többet tett ő Mindszentyért, annál hálátlanabbnak tűnt fel a bíboros cselekedete vele szemben.

„A Jezsuiták és szabadkőművesekben megírt okok miatt mindkét vállalkozás – a KALOT és a megértő közeledés – elbukott. P. Kerkait a minden idők nagy változásainak sokszor végig nem gondolt láza és »lendülete« tette börtönbe – engem pedig a leghűségesebb embereit is hidegen feláldozó egyház küldött számkivetésbe” – írta immár 1966-ban.³⁸

A fenti idézetből is kitűnik azonban, hogy a tróntörés nemcsak Nagy kegyvesztésének, hanem az e helyütt „megértő közeledés”-ként definiált *modus vivendi*-keresés kudarcának története is, s így tágabb kontextusban tárja fel „számkivetésének” jelentőségét. Nagy narratívájában Mindszenty – személyes élete fordulásának okozója – a *modus vivendi* és általában véve a progresszív katolikus politika kudarcának okozójaként egyre inkább bűnbak szerepet kezdett betölteni, és fokozatosan felöltötte mindazokat a negatív tulajdonságokat, amelyek később azután lehetővé tették, hogy a magyar állambiztonság Nagyban Mindszenty-ellenes politikája és később kampánya számára partnert találjon. Nagy 1966 után már nem Mindszenty, hanem Mindszenty-ellenessége áldozata lesz.

Az intellektualizáció lélektani eljárása révén a trauma, amely egy mindig is meglévő konfliktusra determinált elvi különbség kulminációs pontja volt, eddigre végérvényesen a katolikus inkulturációjú „szociális forradalmár”³⁹ és a konzervatív főpap ellentétévé rögzül. Nagy megnyilatkozásai természetesen ekkor sem személyes színezettől mentesek, s szóban és írásban is híven tükrözték jellemét: konstans elem saját szerepének túlráajzolása, de a fiatalkorában átélt történet időskori értelmező feldolgozása is, vagyis az átélt tapasztalat reflexió általi eltávolítása és egyúttal fikcionalizálása. A történeti valóság megismeréséhez azonban épp ez a fikciós jelleg nem segít hozzá: Nagy megnyilatkozásaiban összekeveredve jelennek meg a szubjektívan átélt és a ténylegesen megtörtént események, s a kettő közti hiátust egyre inkább teoretizáló, ideologikus eszmefuttatások töltik ki. Ez azért is történhetett így, mert Dél-Amerikába kerülése után Nagy már sosem volt többé közvetlen kapcsolatban Mindszentyvel, a bíboros sorsáról és megnyilatkozásairól szekundér források alapján tájékozódott, és ezeket építette be sémájába.⁴⁰ Ezért is panaszkodhatott tartótisztje arra, hogy Nagy írásai Mindszentyről hanyatló minőséget mutatnak.⁴¹

Nagy nem egyetlen memoárt írt, hanem többször több műfajban fejtette ki nézeteit Mindszenty kapcsán is: hazatelepülésétől kezdődően 1979-ben bekövetkezett haláláig köteteket írt, régebbi írásait egészítette ki, írta át, filmben szerepelt,⁴² és a szervek számára is tekintélyes terjedelmű jelentéseket és összegzéseket állított össze, amelyekben a bíboros hol centrális, hol visszatérő motívum-szerű szerepet játszik. Magát azonban ekkor már olyan történelmi szereplőnek mutatja be, akit a történelmi idő – politikátörténetileg a kádári Magyarország, egyháztörténelmi szempontból pedig az *Ostpolitik* „virágkora”⁴³ – visszamenőleg és aktuálisan is igazol. Az énfikción – a tróntörő szociálforradalmár imázsán – túl tehát létrejön egy strukturális fikció is: Nagy nézete szerint a történelem ítéletet mondott Mindszenty felett, s így őt igazolta. „A zalai láma”,⁴⁴ úgymond, véglegesen a múlthoz tartozik, egy állítólag Kerkaitól átvett kifejezésével élve „kriptaszökevény pap”, „aki hiába képviseli az örökre lezárt világot”.⁴⁵ Az *egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon* című írásában külön kitér Mindszentyre, aki „egy vesztett háború végén, szovjet tankok jelenlétében is időszerűnek ítélte a Habsburg restaurációért munkálkodni, titokban új kormányt szervezni, amelyet maga állított össze, harcba vinni minden megvert erőt és végveszélybe sodorni az azonosítás miatt a magyar egyházat is egy olyan reakciós és nem evangéliumi, hanem pusztán politikai célért, amelyet rajta kívül már csak a maréknyi régi uralkodó réteg tagjai óhajtottak, de már azok sem mindannyian”.⁴⁶ A történelem vélt ítélőszéke előtt tehát Nagy önjelölt koronatanúként tanúskodik az anakronisztikussá váló Mindszenty ellenében, s a Mindszenty-perre visszautalva egy emberöltő elteltével is meggyőződéssel állítja, amit ekkor már talán Mindszenty vádlói sem: „...a vád igaz volt, be lett bizonyítva s így az ítélet is igazságos és jogerős volt.”⁴⁷

Fenntartva, hogy egyrészt természetesen személyes szinten Nagy valóban érezhette magát a bíboros áldozatának, másrészt hogy tökéletesen tisztában volt a *modus vivendi*-politika kudarcának jelentőségével, későbbi Mindszenty-ellenes megnyilatkozásai és az állambiztonsággal való együttműködése hátterében más motiváció is állt: az utólagos elégtételszerzés vagy a személyes bosszú. Strukturális fikciója következtében az 1960-as évek közepén egy hazatelepülését is motiváló új *modus vivendi*-törekvés jelenik meg Nagy elképzeléseiben, amelynek mentén a vatikáni–magyar részleges megállapodás, a II. Vatikáni Zsinat és a nemzetközi enyhülés jeleit tapasztalva gondolta volna újra a régit.

Az új életcél iránti kezdeti lelkesedésében még Kerkait is megpróbálta újra fellelkesíteni, a távolból nem érzékelve pontosan Kerkai megváltozott fizikai és mentális kondícióját, valamint reális mozgásterét. „...életem, helyesebben úgy is mondhatnám és kell is mondanom, hogy életünk főműve a kommunista-egyházi közeledés megírása lesz. Együtt kezdtük és együtt fogjuk bevégezni életünk munkáit. Egyenes út: mindig kiegyeztetni, különbségeket elsimítani, küzdeni az előítéletek és gyűlöletek ellen”⁴⁸ – írta egy levelében 1966-ban az ekkor már a pannonhalmi szociális otthonban élő, börtönviselt Kerkainak. „Hazai szándékom, Sándorom⁴⁹, számomra sorsdöntő lehet” – csupán ennyi Nagy Töhötöm terveire vonatkoztatható megjegyzés áll Kerkai távirati stílusú válaszlevelében,⁵⁰ de ez oly mértékben dodonai, hogy semmilyen kapaszkodót nem kínálhatott Kerkai esetleges aktív szerepvállalásának megítéléséhez sem Nagy Töhötöm, sem a levelet ellenőrző magyar állambiztonsági szervek számára azon kívül, hogy performatív beszédaktusként tanúskodott Kerkai Nagy iránt érzett örök barátságáról.⁵¹

Az állambiztonság azonban „Barát” fedőnevű ügynökének⁵² jelentése alapján annyit mégiscsak megtudott, hogy Kerkai Nagy Töhötömmel kapcsolatban azt reméli, „hogy a zsinati szellemű Egyház és a humanizálódó szocializmus dialógusában igen jelentős szerepet játszik [majd]. Mint sehová el nem kötelezett, ugyanakkor – szociális, gazdasági és politikai szempontból – erősen baloldali beállítottságával élete legnagyobb és legjelentősebb szerepéhez jut. Kerkai életének nagy álma teljesedik be – írja a szerveknek „Barát” –, ha Nagy Töhötöm révén a tisztult egyházi és a tisztult szocialista gondolkodás egymáshoz közelebb jut.”⁵³ Kerkai azonban ezen túlmenően nem

aktivizálódott, szavai szerint „az eljelentéktelenedés szíves vállalásán” dolgozott,⁵⁴ és súlyos egészségi problémái csak azt tették lehetővé számára, hogy Pannonhalmán fogadja Nagyt, illetve hogy kétszer ő is meglátogassa a Nagy családot Budapesten.⁵⁵

Nagy új *modus vivendi*-elképzelése tehát magányos vállalkozás maradt és azon az intellektuális bravúron is alapult, hogy eltekintsen az 1948 utáni egyházüldözéstől és többek közt „lelke fele”⁵⁶ – Kerkai – meghurcoltatásától is, következetesen a Rákosi-rendszer bűnei közé sorolva azt. „...fennáll a tény, hogy a kommunizmus állandó valósággá lett a földön. [...] A kommunizmus, amelyet már önmaguk is csak szocializmusnak neveznek, mert eredeti rideg formájában meg nem valósíthatónak bizonyult, a legtávolabbi jelét sem mutatja annak, hogy elsöpörhető lenne”⁵⁷ – írja kezdetben még általánosságban. Ám a szocialista Magyarország eredményeit összegző írásában a magyar helyzetet már konkrétan is elemezve a Kádár-korral szembeállítja a Rákosi-kort, amelyhez *ab ovo* is igyekszik megértően viszonyulni: „[Magyarország] forradalmi eszközökkel, minden átmenet nélkül, fejlődést megtörve, egyszerre lett egy teljesen feudál-kapitalista államból kommunista állammá. Ennek logikus velejárója, hogy ez csak erőszak alkalmazásával mehetett végbe. Ezek történelmi adottságok voltak, amelyek sajnálatosak lehettek [...], de Szent István is ugyanilyen erőszakkal térítette annak idején a magyar pogányokat keresztény hitre. Minden forradalmi változásnak eddig a jellemzője az erőszak, a vérengzés, üldözések és mérhetetlen sok áldozat voltak. Ez történt Magyarországon is: egész társadalmi rétegek lettek elsöpörve, új emberek kerültek vezető pozícióba, akik az egész társadalmi struktúrát megváltoztatták. Ekkora fordulat terror nélkül nem valósulhat meg. [...] A forradalom vihar és nem csendes tavaszi eső. Ez a feszült állapot olyan mint valami orvosi operáció: fáj, vérzik, vagdossák, szúrják a beteget, de nem tarthat sokáig. Magyarországon kerekén 11 évig tartott, 1956-ig.”⁵⁸ „Ebbe az általános terrorba és tévedéssorozatba beletartozik az egyházzal való viszony teljes megromlása is” – elemez tovább Nagy. Ebben pedig sok múlott Mindszenty „elmérgesítő szerepén, amelyik egyszerűen katasztrofális volt éppen a legválságosabb időkben, amikor egy józan realpolitika helyett a legképtelenebb álmodozásra építette fel az egész viselkedését s ezt összekötötte a magyar egyház létfontosságú kérdéseivel.” „A mi történelmi feladatunk nem az – kontrasztálja saját új szerepét Mindszentyével fejtegetése végén –, hogy a szocializmust megsemmisítsük, mint ahogy ez ma már lehetetlen is, hanem hogy az örök emberi normák felé igyekezzünk terelni.”⁵⁹

Az új *modus vivendi* akadályozója azonban ezúttal is Mindszenty, akinek helyzete a magyar-szentszéki részleges megállapodás után még hosszan megoldatlan maradt.⁶⁰ A „kiegyeztetni”, „elsimítani” szándékozó új *modus vivendi* hangoztatása ekkor már Nagy számára egyre inkább a magyar állam érdekeinek kommunikálását jelenti Mindszentyvel szemben.⁶¹ A magyar fél álláspontját Nagy részletesen magyarázza egy külföldi követség számára készült anyagában is: „A magyar Állam [sic!] és a Vatikán viszonyának tartós rendezésében a legjelentősebb akadályt a Mindszenty-probléma jelenti. A magyar Állam – annak ellenére, hogy a Mindszenty-per annak idején az ún. »konceptációs perek« időszakában játszódtott le – máig jogosnak tartja Mindszenty kardinális elítélését, mert a Népköztársaság védelméről szóló törvény elleni vétségben találta bűnösnek. Éppen ezért jogos kívánságának tartja azt, hogy a Vatikán ebben a kérdésben is változtassa meg az 50-es években kialakult álláspontját, mint ahogy több más »hideg-háborús« időszakbeli álláspontját is revideálta...”⁶²

Nagy számára tehát jelenbeli okokból kifolyólag is a Mindszenty-ellenes küzdelem válik hazatelepülése és a magyar állambiztonsággal való együttműködése egyik legfontosabb indítékává és céljává,⁶³ és nem állt meg pusztán elméleti fejtegetéseknél. E célból pedig a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvét is együttműködési tőkeként hasznosította újra. „Könyvem Mindszentyre vonatkozó része, a jobboldalról ért sok erős támadások odasodortak a buenosi magyar követségre” – emlékszik vissza a magyar szervekkel való együttműködésének kialakulásában könyve szerepére.⁶⁴ Ugyanezt erősítik meg állambiztonsági részről a Nagy beszervezési javaslatában foglaltak: „A jelölt a könyv megjelenésével került látókörünkbe. [...] A könyv kiadása és a jelölt további tervei részét

képezik a római katolikus egyház reakció, konzervatív szárnya leleplezésére irányuló aktív intézkedéseinknek. E tervekről tájékoztattuk a szovjet elvtársakat, akik válaszukban nemzetközi szempontból jelentősnek ítélték meg azokat.”⁶⁵

Alapvetően pozitív fogadtatása ellenére a *Jezsuiták és szabadkőművesek* kapott már negatív kritikákat is,⁶⁶ s ezek idejekorán felvetették a könyvben leírtak hitelességének kérdését. A kritikák azonban még a spanyol⁶⁷ és az első magyar nyelvű kiadásnak⁶⁸ szóltak, és a könyv tartalmi részével szálltak vitába. Nagy beszerzése után azonban a *Jezsuiták és szabadkőművesek* már mint az állambiztonság és rajta keresztül a Magyar Népköztársaság érdekeit szolgáló kiadvány jött számításba: az állambiztonság a kötetet mint nyersanyaggal számolt. A mű további megjelentetésének története tehát arról tanúskodik, hogy az abban megfogalmazott Mindszenty-kritika már nem csupán a kortanú szándékolatlan vagy mélylélektanilag indokolt torzító perspektívájának esetlegességéből, hanem célzott, az állambiztonság által irányított Mindszenty-ellenes támadásból is fakadt. A szervek a könyvet az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve, Nagy másik munkájára, a végül kéziratban maradt *Korfordulón* című műre vonatkozóan – amely a szerző szándékai szerint a *Jezsuiták és szabadkőművesek* jezsuitákról szóló részének Mindszenty-ellenes éllel továbbírt változata – is ellátták módosítási javaslatokkal. A javaslatokat pedig Nagy a szervek melegezésére belefoglalmazta művébe.⁶⁹

Ezt követően a Mindszentyvel kapcsolatos dezinformálás és propaganda részeként valósulhatott meg Nagy és az állambiztonsági szervek együttműködésének részeként, hogy a könyv a bécsi Frick Verlagnál német nyelven is megjelenhetett.⁷⁰ Az idegen nyelven való megjelentetést Nagy már 1967-ben szorgalmazta: „Egy újabb érv: Mindszentyt a Jezsuiták és Szabdk. [sic!] agyonüti. Mikor akarjuk kihozni? Beteg, öreg ember, meghalhat bármely héten. Dicsőséges halálhíre, sőt esetleges zajos temetése után? [...] Most, ma van az ideje, hogy ez a könyv kijöjjön”⁷¹ – nyomtatékosítja véleményét egy, az állambiztonság számára írt feljegyzésében. Ajánlata azonban ekkor még teljes mértékben egybeesett a magyar állambiztonsági szervek érdekeivel, így, mondhatni, nyitott kapukat döngetett.

Fürjes János alezredes⁷² és Bárdos Gusztáv őrnagy⁷³ Nagy feljegyzésére reflektálva jelentésükben következőképpen összegezték a teendőket: „1.) Meg kell vizsgálnunk Jezsuiták és Szabadkőművesek c. könyve nyugat-európai kiadásának célszerűségét és lehetőségeit. 2.) A teljes kézirat beérkezése után a megfelelő párt- és állami szervekkel együtt gondoskodnunk kell a végleges gondos lektorálásról és elő kell készítenünk a kiadást /csehszlovák barátaink útján, akik ezt vállalták. 3.) El kell készítenünk hazai foglalkoztatásának perspektivikus tervét és ennek megfelelően megszerveznünk hazatelepítésüket.”⁷⁴

A megjelentetést tehát a magyar állambiztonsági szervek aktívan támogatták egyrészt pénzügyileg, másrészt a csehszlovák szervekkel együttműködésben, a Frick Verlagnál ugyanis a csehszlovák hírszerzés embere intézte a megjelentetés ügyét.⁷⁵ „Intézkedésünkre ez évben Nyugat-Európában megjelenik német nyelven Mindszentyt és követőit leleplező Jezsuiták és Szabadkőművesek című könyve. [...] Hazatérése után irodalmi tevékenységével igen hasznos szolgálatokat fog tenni az egyházi reakció elleni harcban és a differenciált, hatásos és szakszerű ateista propagandatevékenységben” – ír Naggyal kapcsolatos terveikről tartótisztje.⁷⁶

A csehszlovák és a magyar szervek egyeztetésére, az ún. Könyv-akció (AO Kniha) keretében 1968. február 19. és 24-e között került sor Budapesten.⁷⁷ A könyv szerzői jogáért Nagy számára 18 000 osztrák schillinges honoráriumot állapítottak meg, amelynek átvételéről a szerző elismervényt adott.⁷⁸ A könyv megjelenése azonban Nagy Töhötömön és a magyar állambiztonságon kívül eső okok miatt késett: Nagy és családja már 1968-ban hazaköltözött, a kötet azonban csak 1969-ben jelenhetett meg. Nagy ismerőségének ugyan már 1968 őszén „örömmel mutatja a bécsi Fricke cég legfrissebb

prospektusát, amely az ő könyvének német nyelvű kiadását jelenti a közönségnek. [...] A kiadás esélyei azonban kissé bizonytalanná váltak az utóbbi hónapokban, de pillanatnyilag minden remény megvan rá, hogy megjelenjen. [...] A jezsuitákról és szabadkőművesekről írt könyvhöz megszerezte Fricke König bécsi bíboros irodájától az egyházi jóváhagyást is, azonban ezt nem tüntetik fel a nyomtatásban. Ma már ott tartunk, hogy az egyházi jóváhagyás esetleg veszélyezteti a könyvpiaci sikert” – informálta ismerőse az állambiztonságot Naggyal való beszélgetéséről, és egyúttal közvetítette Nagy véleményét is a kiadás késlekedéséről: „Mi tette kétségessé előzőleg ezt a bécsi kiadást? – Két mozzanat. Az egyik az egyház felől fenyegetett, amikor Pál pápa kiadta a születés-szabályozás elleni enciklikáját. Nem lehetett tudni, nem kerekedik-e felül az egyházban a merev, konzervatív irányzat, amely elzárkózáshoz vezet. Az ő könyve több szempontból is nem kívánatos lett volna ebben az esetben. Ezek a szempontok: a haladó, balos, párbeszédet hangoztató alapállás – a Mindszenty-ellenesség – és bizonyos szovjet-szimpátia, ami személyes élményeken nyugszik. Utóbbival függött össze különösen a másik zavaró mozzanat, a csehszlovákiai események miatt Nyugaton kialakult kedvezőtlen légkör, hidegháborús hangulat. Ez is azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy könyvét most nem tartják aktuálisnak és kiadása eltolódik.”⁷⁹

Kétséges, hogy König bíboros irodája valóban adott-e a kötethez egyházi jóváhagyást. A magyar állambiztonsági anyagokból csupán az bizonyítható, hogy a nyugati nyilvánosság befolyásolásán túl a könyv megjelentetését az állambiztonság König bíboros dezinformálására akarta felhasználni. König bíboros, bécsi érsekként magyarországi látogatásait ugyan „Besuchspolitik”-ként legitimnek, bár nem hivatalosnak tartotta, személye ennek ellenére komoly összekötő kapocs volt a Vatikán és a magyar egyház, illetve a Vatikán és Mindszenty között.⁸⁰ Ezért az ő dezinformálása fontos állambiztonsági célként szerepelt és ebben szerep jutott a *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű megjelenésének is.

„Barát” ügynök ezúttal azt jelentette egy ismerőséről, hogy „sokat beszélgettek Nagy Töhötömmel, akivel mind melegebb kapcsolatba került. [...] [Nagy] közölte, hogy a »KERESZTÉNYSÉG-KOMMUNIZMUS« című könyve Argentína után megjelent Chilében is »JEZSUITÁK ÉS SZABADKŐMŰVESEK« című munkája pedig Bécsben német nyelven. – (Megemlítette Nagy, hogy értesülése szerint KÖNIG bécsi bíboros nagyon várta a könyv megjelenését, mert állítólag több támadás érte Mindszentyvel kapcsolatos magatartása és állásfoglalása miatt a bíborost, s Nagy Töhötöm könyvéből az osztrák közvélemény objektív informálását várta a Mindszenty ügyvel kapcsolatban.)”⁸¹ Egy „Barát” jelentésének oldalán található kézírásos jelölés szerint jelentésének ezt a szakaszát olyan jelentősnek tartották, hogy megküldték a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség 4. osztályának, vagyis a hírszerzés azon osztályának, amelyik a Vatikán, Izrael és az egyházi emigráció irányában dolgozott. Az osztály hírszerző tisztjeit telepítették még 1968 novemberében „Világosság” fedőnevű belső rezidentúraként az Állami Egyházügyi Hivatalba azzal a céllal, hogy a nemzetközi egyházi szervezetek irányába a Külügyminisztériumnál előnyösebb helyzetben lévő ÁEH-t fedőszervként használva a hírszerzés is eredményesebben működhessen.⁸² A *Jezsuiták és szabadkőművesek* osztrák kiadása tehát König bíboroson keresztül mint Mindszenty nyugati és vatikáni megítélését befolyásoló anyag tartott számot a hírszerzés figyelmére is.

Nem tudjuk, Nagy milyen értesülésre alapozta König bíborosra vonatkozó kijelentését, de az 1965-ös magyar és a végül 1969-ben megjelent német nyelvű változat összevetéséből kiderül, hogy kiegészítések és átírások valóban történtek a német nyelvű változatban. A szervek nem azt kérték Nagytól, hogy meg nem történt eseményeket vagy vadonatúj elemzéseket írjon bele a már meglévő szövegbe, inkább sarkosabb, fekete-fehérebb megfogalmazásokat kértek. A változtatások által természetesen Mindszenty lett feketébb, és a szovjetek, illetve a magyar kommunisták fehérebbek, de néhány ponton olyasmit is változtatott Nagy, aminek nincs közvetlen köze a Mindszenty-tematikához: az osztrák kiadásban vélhetően maga is lehetőséget látott a kézirat továbbdolgozására, gyúrható

alapanyagnak és nem lezárt műegésznek tekintette szövegét. Ekkor Nagy az állambiztonság felkérésére már több más kéziratán is dolgozott, számított további publikálási lehetőségre, köztük Mindszenty-ellenes munkája külön kötetként való kiadására is. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű megjelentetése az együttműködés első darabja volt, a magyar és a német változat szemlátomást nem térhetett el egymástól. Mindazonáltal a változtatások tendenciózusnak értékelhetők.⁸³

Később azonban Nagy újabb könyvkiadási tervei nem valósultak meg, pedig a *Jezsuiták és szabadkőművesek*hez újabb fejezeteket is készített, hogy egy magyarországi új kiadásban azok is szerepeljenek. Mivel azonban az állambiztonság úgy értékelte, ez már „zavarná egyházpolitikai érdekeinket” – Mindszenty halála (1975) után változott az állambiztonság és a Magyar Népköztársaság Mindszentyvel kapcsolatos érdeke –, évekig halogatták kiadását. Tartótisztje így számol be a Naggyal emiatt kialakult konfliktusról: „A Mindszenty-fejezettel kapcsolatban próbáltam meggyőzni, hogy a téma ismételt felvetése jelenleg nem időszerű: egyházpolitikai, politikai szempontból zavarólag hatna. Kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy hasonló okokból feltehetőleg a Vatikán sem venné jó néven a Mindszenty-ügy felvetését és a várható sajtóvisszhang zavarólag hatna a kialakult kapcsolatokra. KŐMŰVES minden érve ellenére ragaszkodott hozzá, hogy a [Kossuth] kiadóhoz az új fejezetekkel együtt nyújtja be könyvét. Kijelentette, hogy amennyiben a kiadó nem vállalja a kiegészítést, úgy a könyv kiadásához nem járul hozzá. [...] A téma felvetése nem időszerű, s jelenleg, amikor az ellenséges emigráció és a Vatikánnal is szembenálló konzervatív egyházi erők közösen próbálják elérni Mindszenty szentté avatásának kieszközölését, egy ilyen Mindszenty személyét és tevékenységét egyaránt elmarasztaló hangvétellű írás bizonyosan az ellenséges erők támadását váltaná ki. KŐMŰVES részben személyes sérelmeitől indítva, Mindszentyről egyértelműen elítélően ír, azonban a téma feldolgozása során sem képes függetleníteni magát indulataitól. Ismeretei egyoldalúak, elfogultsága nyilvánvaló. Írói módszerei egy ilyen bonyolult kérdés alapos tárgyalásához nem megfelelőek. Az egyoldalú publicisztikai hangulatkeltés módszerét alkalmazza. E módszert pedig erős alkati és szemléleti adottságai determinálják. Saját, gyakran hibás feltevéseit mintegy objektívnek tekintve, azokat nem kontrollálni, hanem mindenáron igazolni akarja.”⁸⁴

Nagy abban a tudatban maradt hajthatatlan, hogy időközben a kéziratot titokban lánya révén külföldre juttatta, és bízott külföldi megjelentetésében.⁸⁵ Lányához írt levelét azonban, amelyben azt kérte tőle, hogy a kiadást mindenképp indítsa el, az állambiztonság elfogta, így a kiadásra nem került sor.⁸⁶ Nagy tehát Mindszenty kapcsán bizonyos értelemben még a szervek elvárását is túlteljesítette, és ebben újra és újra a szervek számára is jól látható módon személyes indítékai vezették.

Természetesen Nagy világképe és gondolkodása saját élettörténetének és személyiségalakulásának sok összetevős eredménye; ebben Mindszenty szerepe, ha mégoly fontos is, mindazonáltal csupán egyetlen elem a sok közül. Éppen fontossága okán azonban tanulmányunk ennek a szálnak a felfejtését kísérelte meg. Hiszen kapcsolatuk konfliktusra determináltsága Nagyot nem csupán Mindszenty haláláig, hanem saját élete végig elkísérte, így életének konstans tényezőjévé vált. Olyasfajta adottsággá, amely látásmódját és törekvéseit mindvégig befolyásolta, de az örök ellenség szerepe egyúttal őt is kiszolgáltatottá tette és folyamatosan rombolta. Ekként Mindszenty, anélkül hogy ezt bármikor is érzékelte volna, Nagy életének egyik kulcsszereplőjévé, a hozzá való negatív viszony pedig Nagy cselekedeteinek és gondolkodásának egyik meghatározó mozgatórugójává vált.

¹ ÁBTL 4.8.7. III/33 1956 (Mindszenty szereplésének részleteivel) é. n.; OSZK Kézirattár 216. f. 185. ő. e. 406.

² Nagy Töhötöm (1908–1979): jezsuita szerzetes, a KALOT egyik megalapítója, szervezője és vezetője, később szabadkőműves gondolkodó és közíró.

³ A magyar állambiztonság nevében Nagyot 1966. szeptember 15-én „hazafias” alapon szervezte be Bárdos

Gusztáv őrnagy. Nagy ettől kezdve 1972-ig „Franz Kirchenbauer”, 1972-től haláláig „Kőműves Sándor” néven adott jelentéseket. Életéről és szervezéséről lásd: Petrás, 2015a: 203–212.

⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. április 26. 117–118. Az állambiztonság azzal is megbízta, hogy *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvét írja át, illetve két dokumentumfilmet is készítettek vele. Nagy Töhötöm-interjú. OSZK Történeti Interjúk Tára Interjúgyűjtemény 625., illetve Egy jezsuita páter vallomása egy hercegeprimásról. OSZK Történeti Interjúk Tára, Mozgóképkincs Gyűjtemény 1441. A Mindszenty-tematika bár meghatározó Nagy és az állambiztonság együttműködésében és Nagy haláláig permanensen jelen van, mégis csupán egy része Nagy foglalkoztatásának.

⁵ Bourdieu, 1999: 156–177. Az inkorporált kulturális tőke állambiztonsági felhasználásáról lásd Slachta, (megj. alatt).

⁶ Feladatköréhez közvetlenül nem bizonyos emberekről való jelentés tartozott, hanem a szervezési nyilatkozatához csatolt kérdőív szerint: „*bomlasztó tevékenység a katolikus világegyházban (irodalmi és publicisztikai tevékenység útján)*”. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Kérdőív hálózati személyről. 32. Nagy a kémelhárításnak és a hírszerzésnek egyaránt dolgozott. Szervezésére egy ez idáig nem azonosított titkos lakásban – a „Budavár” fedőnevű K-lakásban – került sor Budapesten. ÁBTL 3.2.1. 1584/1. 54. Erről lásd: Tabajdi, 2015: 174–176.

⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Javaslat, 1966. szeptember 7. 41.

⁸ Szervezése idején több hanganyagot készített Naggyal az állambiztonság. Ezek közül egy található meg szalagon is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az ÁBTL 4.9.-H-6/15. jegyzékszám alatt. A hanganyagot le is gépelték. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 60–73. Legépelt formában több, magnószalagon nem hozzáférhető felvétel leírása is rendelkezésre áll Nagy állambiztonsági anyagában. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 74–75., 76–85., 86–102. A meglévő hangyagon Nagy egyházi és politikai kapcsolatrendszerét mutatja be részletesen, amelyet mintegy „együttműködési tőkeként” hoz játékba.

⁹ Mindszenty és Nagy Töhötöm konfliktusa kapcsán Gergely Jenő jegyzi meg, hogy elgondolkodtató, miért a kezdetben Mindszentyt Rómában is támogató két ember, Cavallier József és Nagy Töhötöm került a primással nagyon hamar konfliktusba. A két eset különbségei és a töredékes források dacára állítható azonban, hogy Nagy Töhötöm esete semmiképp sem volt egyedi. Gergely, 1996: 275.

¹⁰ Nagy tanulmányai elvégzése után 1938-ban kapcsolódott be a KALOT munkájába, és rendi részről a mozgalom második számú vezetője lett. Visszaemlékezése szerint Kerkai Jenő már 1931-ben felkereste őt Szegeden, és beszámolt neki mozgalomindítási terveiről, amelyhez kérte, tanulmányai után Nagy is csatlakozzék. Nagy, 1990: 100–101. A KALOT-ról lásd: Balogh, 1998.

¹¹ Az arcvonalon való átszökés naplója. OSZK Kézirattár, 216. f. 47. ö. e. A naplót Balogh Margit adta közre. Balogh, 1992; 1993: 113–152.

¹² Nagy Töhötöm naplói. OSZK Kézirattár 216. f. 19. ö. e. 2. napló (napló az 1945. III. 10. – IV. 6. és 1945. IX. 2–23. közti időszakról) hátsó borítóján található adatok, valamint amerikai titkosszolgálati információk (ld. 13. és 14. lábjegyzet) alapján.

¹³ 1945 augusztusától dokumentálható, hogy Nagy is kapcsolatba került az Office of Strategic Services (OSS) római szárnyával. „*AE-5 [S. Streeter] elnyerte AE-752 [Nagy Töhötöm] bizalmát és megbízta, hogy szerezzen információt AE országról [Magyarországról], főleg az ottani ellenállási mozgalmak létéről.*” National Archives and Records Administration II., a továbbiakban NARA II. R[ecord] G[roup] 226 E[ntry] 210 B[ox] 505 W[ithdrawal] N[umber] 18470–18481. és Bare, 2015: 8–9. (Köszönöm Duncan Bare-nek, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.)

14. NARA II. RG 226 E 210 B[ox] 505 W[ithdrawal] N[umber] 18470–18481.

¹⁵ Borbély István (1903–1987): jezsuita szerzetes, 1943. június 13-tól 1948 decemberéig a magyar jezsuita rendtartomány provinciálisa, ekkor elhagyta az országot. 1952-től Kanadában élt.

¹⁶ Kilépését ugyan hite megingásával magyarázta, de lépését több egyházi környezetben megélt csalódás is katalizálta. Ügyét Piet van Gestel, a rend generálisának német asszisztense 1948. október 24-én Rómában kelt *pro memoria*-ja összegzi, megemlíti Mindszentyvel való konfliktusát, Dél-Amerikába helyezését és Nagy Töhötöm laikus státusba helyezési kérését. *Ad casum P. Alexandri Nagy*. Levelezés a római jezsuita Curiával. Gépelt latin nyelvű másolat. JTMRL II. 1. Epp. Gen. 1943–1949. Nagy az állambiztonságnak is több ízben megerősítette ateizmusát. „...*a lelki naplóm tanúsága szerint egy állandó vergődésben voltam a hitemmel kapcsolatban, amelyből a komoly nagy erőfeszítéseket, sokszor emberfeletti erőfeszítéseket igénylő KALOT munka emelt ki, vagy felejtetett el. [...] Én a könyvemben is bevallom, hogy elvesztettem a hitemet. [...] Azt hiszem, hogy a könyvemben is megemlítem, hogy felszentelésem előtt két-három nappal a spirituálisommal beszéltem, hogy nem akarom felszenteltetni magam, mert komoly kételyeim vannak a hittel. Hogy ezt az én ateizmusomat nem kiabálom a világgá az azt jelenti, hogy okosan akarok még tenni azért a világot, ahová én most kikötök. De majd eljön annak az ideje is.*” ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 31. 70–73.

¹⁷ Jánosi József (1898–1965): jezsuita szerzetes, filozófus, a negyvenes években a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára. A Szent Kereszt Egyesület elnökeként sokat tett a zsidók

megmentéséért. 1949-ben Nyugatra emigrált, 1951–1954 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. 1965-ben máig tisztázatlan körülmények között vonatbaleset áldozata lett.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/4. P. Vid József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1948. december 14. 199.

¹⁹ Mócsy Imre (1907–1980) jezsuita szerzetes, teológus. 1944–1947-ig a római Gergely Egyetem Újszövetség Tanszékének tanára. Ekkor hazatér. Többszöri börtönbüntetés után 1968 januárjában szabadult.

²⁰ Petrás, 2012: 195–204.

²¹ Balogh, 2010: 43–80.

²² Bánkuti, 2011: 43.

²³ Kenez, 2003: 864–865.

²⁴ Balogh, 2015: 569–570.

²⁵ Mindszenty, 2015: 123–124.

²⁶ Mindszenty Borbély István jezsuita tartományfőnöknek írt levelében kifejti: „Élőszóval ismételtlen említettem, most írásban nyomatékosan kívánom, hogy ama rendtagokkal, akik belföldön és külföldön nem kevesek megütközésére a katolikus széles rétegek megzavarodására is, a hivatalos katolikus iránytól elhajolva, azzal szembehelyezkedve, az annyira szükséges katolikus egység megtörésével, az ellenséges vonallal együtt haladnak engedelmességre szorítani, közéleti és sajtó terén visszavonultatni szíveskedjék. Debrecenben P. Kerkai többek előtt kijelentette, hogy [a KALOT és a Demokrata Néppárt] a megszállókkal barátságos irányt visznek, »ha ez a hercegprímásnak nem is tetszik.« Más oldalról úgy értesülök, hogy ők – saját szavaik szerint – csak hit és erkölcs dolgában hajolnak a hivatalos egyház irányítására. Ez lehetetlen felfogás jezsuiták ajkán.” *Jezsuita rendtagokról rendfőnöknek*. Esztergom, 1946. június 23. Esztergomi Primási Levéltár. Mindszenty Processus V-700/30. 3108/1946. 255–256.

²⁷ Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz. Róma, 1946. november 27. OSZK Kézirattár, 216. f. 236. ö. e. 39–41.

²⁸ Nagy, 1990: 198–200.

²⁹ Uo. 188–189.; Nagy Töhötöm: Korfordulón. OSZK Kézirattár, 216. f. 185. ö. e. 24–27.

³⁰ Az *Egy jezsuita páter vallomásai egy hercegprímásról* c. filmet az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetett forgatókönyv alapján készítette vele Radványi Dezső és Mátray Mihály a *Századunk* c. dokumentumfilm-sorozat részeként. A forgatókönyv vázlatát megtalálható az ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. dossziében. Az ebben helyt kapó kérdések alapján Nagy kifejti: „...arra számítottunk, hogy ha mi járjuk ki és hozzuk ezt a kinevezést, az illető új primás mellett mi leszünk az ő legközvetlenebb tanácsadói.” Majd részletesen előadja javaslatának menetét és érveit. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. 39–40. Vázlat a „SZÁZADUNK” TV dokumentum sorozat kérdéseire és a megadandó válaszaira.

³¹ Kézírásos naplói ugyan éppen erről az időszakról hiányosak, noha ezekre hivatkozva adja elő saját változatát később, így jelenleg nem lehetséges a publikus verziók mögé kérdezni.

³² Nagy, 1990: 188.

³³ Török (s. a. rend.), 1995: 258–259.

³⁴ Nagy, 1990: 189.

³⁵ Nagy Töhötöm: Korfordulón, i. m. 26.

³⁶ Balogh, 2015: 420–430.

³⁷ Azt remélték, hogy „az új hercegprímás mellettünk fog állani a sokféle tapasztalt ellenséges hangulattal szemben és főleg bízunk abban, hogy ezek után mi lehetünk majd bizalmas tanácsadói”. Nagy Töhötöm: Korfordulón, i. m. 26. Várakozásuk talán nem is volt alaptalan. Erre utal Mindszentynek az a XII. Piuszhoz írt levele, amelyben Nagyt a Szentatya figyelmébe ajánlotta: „De ceteris, si Sanctitas Vestra concedere dignetur, mitto P. Nagy S.J. ad pedes Beatissimi Patris, ut Sanctitati Vestrae in nomine meo, se dicet, multa nuntiet et profundissimas preces explanet.” Mindszenty hercegprímás levele XII. Piuszhoz. Esztergom, 1945. szeptember 20. Levelezés a római jezsuita Curiával. Gépelt latin nyelvű másolat. JTMRL II. 1. Epistolae Singulorum, 1942–1945; valamint az a KALOT előtt tisztelgő írás, amelyet még 1945. augusztus 10-i dátummal írt alá Mindszenty, de csak 1945. szeptember 23-án jelent meg az *Új Emberben* „Mindszenty József hercegprímás [akkor még veszprémi püspök] a KALOT elmúlt tíz évéről” címmel. „A mozgalom zászlaja, a névtelen vezetők, valamint az egész KALOT-megmozdulás előtt a komolyan átértzett elismerés zászlaját hajtja meg most annak az ősi Szent Istváni egyházmegyének főpásztora, melynek területén is annyi és annyi helységben karolták fel az eddig sok tekintetben gondozatlan, árva vadvirág falusi legénysort és hozták annak lelkét a legszentebb eszmék izzásába” – írta ekkor Mindszenty.

³⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 16. 23–24.

³⁹ Nagy életének vezérszólámát ekként írja le Jálics Ferenc S.J., aki Nagy Töhötömmel az 1960-as években Argentínában ismerkedett meg. Petrás, 2015b.

⁴⁰ Nagy római irathagyatéka rengeteg Mindszentyre vonatkozó újságkivágást tartalmaz: sok egyéb mellett Nagy gyűjtötte és rendszerezte a Mindszentyről hírt adó magyar és idegen nyelvű cikkeket is. Ezekon kívül a magyar emigráció életében részt véve, később pedig római magyar és hazai kapcsolatrendszerét felhasználva jutott információhoz a bíborosról. ÁBTL 4.8.7. I/10/2. Mindszenty-ügy.

⁴¹ „Az új fejezetekkel kiegészített könyv alacsonyabb színvonalú, mint az eredeti volt. Az új részeket nem KÖMŰVES saját élményei nyomán írta meg. [...] Megalapozatlan, tudománytalan hipotéziseiből zavaros elméleti következtetésekre jut. Bizonyos tényeket önkényesen felnagyít, más, nem kevésbé jelentős körülményt meg sem említ, vagy csak elnagyoltan fejt ki. Operatív szempontból elsősorban a Mindszentyvel foglalkozó fejezete okoz problémát.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. Jelentés, 1978. június 23. 228.

⁴² Ennek jelentőségét, megjelenés–meg nem jelenés buktatóit akkor tudjuk felmérni igazán, ha a társadalmi, közéleti és tudományos nyilvánosság Kádár-kori korlátait és jellegzetességeit is számításba vesszük. Lásd: Köbel, 2015: 123–192.

⁴³ Lásd: Szabó, 2012; Fejérdy, 2011.

⁴⁴ Nagy, 1990: 128.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Jelentés. 100.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty Emlékiratai megjelenése alkalmából, 1974. november 20. 52–53.

⁴⁷ ÁBTL 4.8.7. III/33. 1956; Nagy Töhötöm: Korfordulón, i. m. 420. A Mindszenty-perről való gondolkodását valószínűleg befolyásolta találkozása Olti Vilmosmal, amelyről még ügynökjelöltként így számolt be a szerveknek: „Még beszéltem dr. Olthy Vilmossal, aki szintén régi barátom és munkatársam volt a szegedi hivatásszerű mozgalomban, ahol jogtanácsosunk volt akkor, és aki a Mindszenty tárgyalásnál a bírói székben ült. Sok érdekes részletet mesélt el a tárgyalás lefolyásáról és mondhatom, megdöbbentett Mindszentynek az az elvakultsága, és ugyanakkor jó hatással volt rám az a korrektség és komolyság, ahogy igyekeztek Olthyék ezt a pert szabályszerűen levezetni.” ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. Jelentés, 1966. augusztus 29. 54.

⁴⁸ Levél Kerkai Jenőnek. Buenos Aires, 1966. május 1. ÁBTL 3.2.1. Bt-1984/1. 108.

⁴⁹ Nagy Töhötöm keresztnéve eredetileg Sándor, Dél-Amerikában édesanyja vezetéknevével kombinálva Sándor/Alejandro Varga/Nagy változatokban használta nevét.

⁵⁰ Levél Nagy Töhötömnek. Pannonhalma, 1966. június 22. OSZK Kézirattár 216. f. 365. ő. e. 30. levél. Kerkai levelei és írásai egyre szűkszavúbbak lettek az évek során, amint erre Balogh Margit is felhívja a figyelmet. Balogh, 2016: 51.

⁵¹ Nincs adatunk arról, Kerkai valaha gyanakodott-e arra, hogy Nagy Töhötömnek kapcsolata van az állambiztonsággal. Hazatelepülését azonban a Magyarországon maradt egykori rendtársak többsége gyanakodva fogadta. Igaz, könyve ismeretében kezdetben inkább attól tartottak, hogy „amint Töhi [Nagy Töhötöm] eszköz volt a jóra annak idején Kerkai kezében, úgy most eszköz lett a rosszra a szabadkőművesek kezében. Mindinkább az a benyomás, hogy ágensnek használják a maguk céljainak elérésére.” Töhi és a szabadkőműves probléma. „Tömör János” munkadossziéja. ÁBTL 3.1.2. M-40009. 40. Később azután többféle találgatás szárnyra kapott: „...olyan »peritus« (jártas) szerepet tölthet be esetleg a Párt vagy a Rendőrség kezében...” Uo. 212.; vagy: „Ellenőrizhetetlen sugdosások folynak olyan irányban, hogy Nagy Töhötöm valamiképpen közreműködik az Állam és az Egyház tárgyalásainak újrafelvételében.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Hálózati jelentés. 15.

⁵² „Barát” fn. ügynök: Takáts Ágoston (1921–2012), jogász, egykori KALOT-munkatárs, 1948-ban két évre bebörtönözték, majd három évet a recski munkatáborban töltött. Az állambiztonság 1958-ban terhelő adatok alapján szervezte be.

⁵³ ÁBTL 3.1.2. M-41644. Jelentés, 1969. április 29. 94.

⁵⁴ András, 1995: 13.

⁵⁵ Pannonhalmi látogatásairól többek közt Kerkai vonatkozásában még ügynökjelöltként Nagy is jelentett az állambiztonságnak. „P. Kerkai külön beszélgetett azután velem arról, hogy mennyire tévedtünk akkor, amikor Mindszentyt [ajánlottuk] a hercegprímási székbe. [...] Kerkai még azt mondta, hogy én még egy Kossuth-díjat fogok kapni a szocialisták részéről, mert Mindszentyt hoztam a katolikusok élére ide, mert olyan sokat ártott az igazi katolikusok érdekeinek.” ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 27. 41.

⁵⁶ Nagy és Kerkai kölcsönösen illették egymást leveleikben ezzel a megszólítással: „Lelkem Fele!” Lásd pl. OSZK Kézirattár, 216. f. 236. ő. e., vagy OSZK Kézirattár, 216. f. 365. ő. e. Először Kerkai 1959. november 29-i levelében találtam ezt a megszólítást.

⁵⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty Emlékiratai megjelenése alkalmából. 1974. november 20. 53–54.

⁵⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/5. Jelentés, 1973. szeptember 8. 90.

⁵⁹ Uo. 100.

⁶⁰ Balogh, 2015: 1202–1206.

⁶¹ OSZK Kézirattár, 216. f. 93. ő. e. Jelentés egy követségnek, 1974 körül. 39.

⁶² Uo. 38.

⁶³ Nagy az állambiztonság több operatív akciójában és aktív intézkedésében vett részt, e helyütt azonban kizárólag a Mindszentyvel kapcsolatos tevékenységét vesszük górcső alá. Egy 1976-os összesítés szerint addig például négy állambiztonsággal egyeztetett jelentést juttatott el Rómába: „1973. szept. 8. Jelentés Magyarországról (19. old.); 1974. november 20. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók

Mindszenty bíboros Emlékiratai megjelentése alkalmából (7 old.); 1975. június 6. Jelentés a magyar katolikusegyház helyzetéről az új püspökök kinevezése alkalmából (31 old.); 1976. június ... (most készül) A hitoktatás problémái Magyarországon. (27–30).” A vatikáni államtitkárságnak eddig leadott jelentések. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6. 1976. május 17. 205.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 16. 24.

⁶⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Javaslat, 1966. szeptember 7. 41–42.

⁶⁶ Nyisztor Zoltán és Varga László SJ kritikái. Lásd: Nyisztor Zoltán: Felmenthető-e a szabadkőművesség? Eredetileg a *Kanadai magyarság* c. lapban jelent meg 1964. szeptember 5-én. Újra közlik a *Jezsuiták és szabadkőművesek* 1990-es kiadásának végén, Nagy, 1990: 465–475.; Varga, 2010: 87. Nyisztor kritikájára Nagy egy levélben felelt meg, Buenos Aires, 1964. április 30. OSZK Kézirattár, 216. f. 256. ő. e.

⁶⁷ Nagy, 1963.

⁶⁸ Nagy, 1965.

⁶⁹ „A megjegyzéseket tekintetbe vettem és a jegyzéket mellékelem is” – írta tartótisztjének egy levelében. „Hogy a könyvnek ideje legyen karácsony előtt megjelenni, ezennel írásban felhatalmazlak, Kedves Guszti, hogy minden további javítást, kihagyást, betoldást végezzél el Te teljes felelősséggel és az én teljes beleegyezéssel.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Levél Bárdos Gusztávnak, 1967. szeptember 17. 79.; valamint: „Tájékoztatásul közöljük, hogy a Kirchenbauer által készített kéziratot áttanulmányoztuk, s azzal teljes mértékben meg vagyunk elégedve. Kirchenbauer megértette és helyesen érvényesítette mindazokat a szempontokat, amelyek a kiadványt számunkra célszerűvé és igen hasznossá teszik.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1967. november 21. 89.

⁷⁰ Nagy, 1969.

⁷¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jezsuiták és szabadkőművesek francia kiadásával kapcsolatos megjegyzések, 1967. május 22. 70.

⁷² ÁBTL 2.8.2.1. 39. Fürjes János (1920): 1962–1967-ig r. őrnagy, 1967-től alezredes, ekkor a BM III/I-5-K alosztály vezetője.

⁷³ ÁBTL 2.8.2.1. 476. Bárdos Gusztáv (1928–1990): 1961–1966 között r. százados, 1966–1968-ig r. őrnagy. Ekkor Nagy Töhötöm tartótisztje.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1967. július 3. 75–76. A szervek a könyv kiadását Nagy és családja hazatelepítésével összekötötték.

⁷⁵ Könyv-akció (AO Kniha). ABS f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 187. Cseh nyelvű gépelt másolat. Prága, 1967. december 5. (ford. Végh László). Köszönöm cseh kollégámnak, Vladimír Petrilaknak, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. április 26. 117–118.

⁷⁷ ABS f. I. správa MV., 81067/102. 4.1.2. 87. A csehszlovák szervek budapesti tárgyalásáról Fürjes alezredessel és Bárdos őrnaggyal: Feljegyzés. Cseh nyelvű gépelt másolat. Prága, 1967. február 27. 59–63. (ford. Végh László).

⁷⁸ ABS f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 95. és ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. március 18. 102.

⁷⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. november 11. 129–130.

⁸⁰ König minden esetben tiltakozott, ha diplomataként tekintettek rá, és hangsúlyozta, hogy hivatalos látogatást csak a Vatikáni Államtitkárság tagjai, illetve diplomaták tehetnek. Pallagi, 2015: 879.

⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-41644. Jelentés, 1969. május 27. 92.

⁸² A „Világosság” rezidentúráról lásd: Szabó, 2010: 207–252.; Soós, é. n. 169–174.

⁸³ E helyütt nem nyílik mód az összehasonlítás részletes bemutatására, csupán néhány jellegzetesség említhető. Például a magyar változat 208. oldalán még így ír az oroszokról: „Hogy fogja ez felbőszíteni az amúgy sem birkatürelmű oroszokat...” Ezzel szemben a német változat már csak „az oroszok mérsékelt részéről” beszél: „Wie sehr mußte dies den gemäßigten Teil der Sowjets [...] in Wut bringen!” Nagy, 1965: 208.; 1969: 217. Vagy: A Mindszentytől 1945 szeptemberében kapott két levél közül az első megbízólevél szövege teljesen kimarad a német változatban, míg a magyar idézi a levelet: „[Mindszenty] át is adott egy kézzel írott levelet öfelsége számára. Ime a levél: »Felséges Uram! Mint legkegyesebben kinevezett magyar primás, mély hódolatommal, jelentéseimmel és kéréseimmel vagyok bátor küldeni Felségedhez P. Nagy S. J. urat.«” Nagy, 1965: 208. Ez a németből teljesen hiányzik. Érdekes eltérés továbbá, hogy míg a magyar változatban Mindszenty és Nagy 1945. szeptemberi beszélgetésében még Mindszenty hozza elő a monarchia kérdését, addig a német változatban már Nagy az, aki felveti, és Mindszenty véleményét kéri ezzel kapcsolatban.

⁸⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. Jelentés, 1978. június 23. 227–228.

⁸⁵ „...tehát szájkosarat tesznek rám és odakötöznék a kutyaház mellé s nagylelkűen még egy kis falatot is odadobnak nekem. [...] most úgy látszik véglegesen megölnék mint író. [...] Magam részéről, ime, így döntök: a könyv megjelenhet és ha már megjelenik, akkor a kiegészítésekkel. [...] Tehát jöjjön a könyv, csak jöjjön, úgy szép az élet, ha zajlik.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. 263/4. és 263/5. Nagy Töhötöm 39. levele lányához, 1978. július 24.

⁸⁶ Uo. 228.

Levéltári források

Archív Bezpečnostních Složek (ABS)

f. 1. správa MV (A Csehszlovák Belügyminisztérium hírszerzésének fondja)

reg. č. (regisztrációs szám) 81067/102.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1.	BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai		
		39	Fürjes János
		476	Bárdos Gusztáv
3.1.2.	Munka dossziék		
		M-40009	„Tömör János”
		M-41644	„Barát”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék		
		V-700/4.	Mindszenty-ügy
3.2.1.	Bt-dossziék		
		Bt-1584/1.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/2.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/5.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/6.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/7.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/8.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
3.2.3.	Mt-dossziék		
		Mt-975/1.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Mt-975/3.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”

4.8.7. Nagy Töhötöm Sándor (jezsuita szerzetes, szabadkőműves, közíró)
római hagyatékának digitális iratmásolata

I/10/2. Mindszenty-ügy

III/33. 1956 Nagy Töhötöm: *Mindszenty tegnap és ma*

4.9. Állambiztonsági oktatófilmek és hangfelvételek

H-6/15.

Esztergomi Prímási Levéltár (PL)

Mindszenty Processus V-700/30.

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (JTMRL)

II. 1. A JTMR előjáróinak és tagjainak levelezése a római előjárókkal: xeroxmásolatok a jezsuita rend római levéltárának anyagából (Archivum Romanum Societatis Iesu, Prov. Hung.), 1909–1950

Epp. Gen. (a Pater Generalis levelei), 1943–1949

Epp. Sing. (Episotae Singulorum), 1942–1945

National Archives and Records Administration (NARA)

RG 226 E210 B505 WN 18470–18481.

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Kézirattár	216. f.	Nagy Töhötöm hagyaték
	216. f. 19. ó. e.	Nagy Töhötöm naplói
	216. f. 47. ó. e.	Az arcvonalon való átszökés naplója
	216. f. 185. ó. e.	Nagy Töhötöm: Korfordulón
	216. f. 236. ó. e.	Nagy Töhötöm levelei Kerkai Jenőhöz
	216. f. 256. ó. e.	Levelek Nyisztor Zoltánhoz
	216. f. 365. ó. e.	Kerkai Jenő levelei Nagy Töhötömhöz

Történeti Interjúk Tára

Interjúgyűjtemény

625

Nagy Töhötöm-interjú

Mozgóképkincs Gyűjtemény

1441

Egy jezsuita páter vallomásai egy hercegprímásról

Nyomtatásban megjelent forrás

Mindszenty, 2015

Mindszenty József: *Emlékirataim*. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor Attila. Budapest, Helikon Kiadó.

Török (s. a. rend.), 1995

Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá rendezte: Török József. Budapest, Szent István Társulat.

Sajtó

Kanadai Magyarság, 1964

Nyisztor Zoltán: Felmenthető-e a szabadkőművesség?, szeptember 5.

Új Ember, 1945

Új Ember, szeptember 23. I. évf. 7. sz. 2.

Pallagi, 2015

Pallagi Mária: „A Mindszenty név kiragyog a 20. század mártírjainak sorából”. Mindszenty és König bíboros. *Vasi Szemle*, 5. sz.

Hivatkozott irodalom

András, 1995

András Imre S.J.: Kerkai Jenő és a KALOT-mozgalom. In *Kerkai Jenő emlékezete*. Szerkesztette: András Imre SJ – Bálint József SJ – Szabó Ferenc SJ. Budapest, Societas Jesu. Provincia Hungariae.

Balogh (közread.), 1993

Az arcvonalon való átszökés naplója. Közreadta: Balogh Margit. *Jelentkezünk*, 52. 1–2. sz. 113–152.

Balogh, 1998

Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

-
- Balogh, 2010
Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó. 43–80.
- Balogh, 2015
Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. I–II. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Balogh, 2016
Balogh Margit: Kerkai Jenő, a kisatya. *Rubicon*, 2. sz. 51.
- Bánkuti, 2011
Bánkuti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. Budapest, L’Harmattan Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.
- Bare, 2015
Bare, Duncan: Angleton magyarjai. Esettanulmány az USA Rómában működő közép-európai katonai elhárításának történetéből, 1945–1946. *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies*, vol. 9. 1. sz. 8–24.
- Bourdieu, 1999
Pierre Bourdieu: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Szerkesztette: Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 156–177.
- Fejérdy, 2011
Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959–1965*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- Gergely, 1996
Gergely Jenő: A 20. században (1918–1995). In *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerkesztette: Zombori István. Budapest, METEM.
- Kenez, 2003
Peter Kenez: The Hungarian Communist Party and the Catholic Church, 1945–1948. *The Journal of Modern History*, 75. 4. sz. 864–865.
- Köbel, 2015
Köbel Szilvia: *A politikai szabadságjogok korszakai Magyarországon 1945-től napjainkig*. Budapest, Gondolat Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 123–192.
- Nagy, 1963
Töhötöm Nagy: *Jesuitas y Masones*. Buenos Aires, Edición del autor.

-
- Nagy, 1965
Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Buenos Aires, Impr. Danubio.
- Nagy, 1969
Töhötöm Nagy: *Jesuiten und Freimaurer*. Wien, Wilhelm Frick Verlag.
- Nagy, 1990
Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, Universum Kiadó.
- Petrás, 2012
Petrás Éva: „Clara pacta, boni amici.” Adalékok Bánáss László veszprémi püspök 1946. karácsonyi körleveléhez. In *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola. 195–204.
- Petrás, 2015a
Petrás Éva: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Századok*, 1. sz. 203–212.
- Petrás, 2015b
Jálics Ferenc-interjú. Tahi, 2015. július 22. Készítette: Petrás Éva.
- Slachta, (megj. alatt)
Slachta Krisztina: Cooperating with state security services as collaborational capital. Unofficial collaborators (IM's) of the Hungarian and the East German state security, working in the tourism sector. In Horváth Sándor – Apor Péter (eds.): *Everyday Collaboration. Memory of Collaboration in Eastern Europe*. Berghahn Books, Oxford – New York.
- Soós, é. n.
Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyháziügyi Hivatal archontológiája. Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*. Doktori disszertáció kézirat. 169–174.
- Szabó, 2010
Szabó Csaba: A „Világosság” fedőnevű belső rezidentúra az Állami Egyháziügyi Hivatalban. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 207–252.
- Szabó, 2012
Szabó Ferenc: *A Vatikán keleti politikája közéről: az Ostpolitik színe és visszája*. Budapest, JTMR–L'Harmattan.
- Tabajdi, 2015
Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában, 1945–1989*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Varga, 2010

Varga László: Mit ér Nagy Töhötöm vallomása? *Távlatok*, 87., húsvét.